

and methodological aspects of teaching mathematical disciplines] / za red. dots. A. V. Prus. Zhytomyr : Ruta. S. 135–163. [in Ukrainian].

2. Kuchaj O. V. (2015). *Metodychna systema pidhotovky majbutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv zasobamy mul'tymedijnykh tekhnolohij u Pol'schi : navch. Posib* [Methodological system for the preparation of future elementary teachers by multimedia technologies in Poland: textbook]. Cherkasy. 103 s. [in Ukrainian].

3. *Nova ukrains'ka shkola: poradnyk dlia vchytelia* [New Ukrainian school: teacher advisor] / pid zah. red. Bibik N. M. (2017). Kyiv : Pleiady. 206 s. [in Ukrainian].

4. Prus A. V. (2018). *Formuvannia profesijnoi kompetentnosti majbutn'oho vchytelia matematyky u protsesi vyvchennia kursu "Zadachi z parametramy" Teoretyko-metodychni aspekty navchannia matematychnykh dystsyplin* [Formation of professional competence of the future mathematics teacher in the process of mastering the course "Problems with parameters". Theoretical and methodological aspects of teaching mathematical disciplines] / za red. dots. A. V. Prus. Zhytomyr : Ruta. S. 202–232. [in Ukrainian].

5. Sliepkan' Z. I. (2006). *Metodyka navchannia matematyky : pidruchnyk* [Methods of teaching mathematics: textbook. 2nd edition]. 2-he vyd. Kyiv : Vyscha shkola. 582 s. [in Ukrainian].

УДК: 378.01

Олена Косигіна

кандидат психологічних наук, доцент

ORCID ID: 0000-0002-1895-4352

завідувач кафедри педагогіки й андрагогіки

Комунальний заклад “Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти” Житомирської обласної ради, Україна

okos@ukr.net

ПЕДАГОГІЧНИЙ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ ЕМПАТІЇ ТА АСЕРТИВНОСТІ У СУБ'ЄКТІВ ОСВІТНЬОЇ ВЗАЄМОДІЇ

В основі педагогіки партнерства лежить спілкування, взаємодія та співпраця між учителем, учнем і батьками, що об'єднані спільною метою та прагненнями, є рівноправними суб'єктами освітнього процесу, відповідальними за результат. У статті проаналізовано особливості педагогічного впливу на розвиток здатності особистості до асертивної поведінки та емпатійного реагування. Зазначено, що основні структурні компоненти емоційного інтелекту – емпатія, комунікативна толерантність, асертивність – впливають на оптимізацію міжособистісного спілкування. Асертивність – це здатність до рефлексії, емоційної стійкості, впевненої поведінки та самостійності у прийнятті рішень. Асертивна особистість уміє слухати, розуміти, демонструє самоповагу та повагу, здатна до ефективного спілкування, ведення переговорів та досягнення робочого компромісу. Асертивна поведінка детермінується особистісними рисами, вплив яких визначається системою мотивації і ціннісними орієнтаціями особистості у процесі соціалізації. Вона впливає на вибір напрямку професійного розвитку, фахове самовдосконалення особистості протягом самостійного життя і реалізується на основі самоаналізу власного вибору, критичного осмислення ставлення інших до власних міркувань і вчинків, ідентифікації індивідуальних особливостей. Пропонується комплекс психодіагностичних методик для діагностики особливостей взаємозв'язку емпатії та асертивності у суб'єктів освітньої взаємодії.

Ключові слова: асертивність, асертивна поведінка, емпатія, міжособистісна взаємодія.

Косыгина Елена. Педагогическое влияние на развитие взаимосвязей эмпатии и асертивности у субъектов образовательного взаимодействия

В основе педагогики партнерства лежит общение, взаимодействие и сотрудничество между учителем, учеником и родителями, которые объединены общей целью и стремлениями, являются равноправными субъектами образовательного процесса, ответственными за результат. В статье осуществлен анализ особенностей педагогического влияния на развитие способности личности к асертивному поведению и эмпатийному реагированию. Отмечено, что основные структурные компоненты эмоционального интеллекта – эмпатия, коммуникативная толерантность, асертивность – влияют на оптимизацию межличностного общения. Асертивность представляет собой способность к рефлексии, эмоциональной устойчивости,

уверенному поведению и самостоятельности в принятии решений. Ассертивная личность умеет слушать, понимать, демонстрирует самоуважение и уважение, способна к эффективному общению, ведению переговоров и достижению рабочего компромисса. Ассертивное поведение детерминруется личностными особенностями, влияние которых определяется системой мотивации и ценностными ориентациями личности в процессе социализации. Оно влияет на выбор направления профессионального развития, профессиональное самосовершенствование личности в течение самостоятельной жизни и реализуется на основе самоанализа собственного выбора, критического осмысления отношения других к собственным соображениям и поступкам, идентификации индивидуальных особенностей. Предлагается комплекс психодиагностических методик для диагностики особенностей взаимосвязи эмпатии и асертивности у субъектов образовательного взаимодействия.

Ключевые слова: асертивность, асертивное поведение, эмпатия, межличностное взаимодействие.

Основною метою реформування освіти в Україні є реалізація принципів толерантної взаємодії між суб'єктами освітнього процесу, професійний психолого-педагогічний супровід успішної соціалізації учнів та вихованців, сприяння формуванню внутрішньої мотивації навчатися протягом усього життя, розвиток компетентностей і цінностей особистості, яка несе відповідальність за власні вибори й рішення. Саме у контексті особистісно зорієнтованої педагогіки безумовне прийняття й повага до себе та інших, здатність до співпереживання, активний відгук на потребу у допомозі, підтримці, а також упевнена поведінка, здатність відстоювати власні позиції, потреби сприяють створенню безпечних умов для всебічного розвитку особистості.

Актуальність та постановка проблеми дослідження. Асертивна особистість чітко формулює те, про що йдеться, якою вона бачить певну ситуацію, що думає та відчуває, як переживає. Вона відзначається позитивним ставленням до інших людей, уміє їх вислухати, піти на компроміс, здатна поміняти власну точку зору під впливом аргументів. Вважаючи інших людей порядними, вона здатна попросити про допомогу і реагує на прохання допомогти іншим. Асертивність чітко диференціюється із маніпуляцією, а тому і виключає зовнішній маніпулятивний вплив, агресію, ксенофобію, булінг.

Здатність до емпатії є основою для дружніх відносин, які посідають значне місце в міжособистісному спілкуванні. **Емпатія** є інтегральною якістю особистості, взаємопов'язаною з її індивідуально-типологічними особливостями (чутливістю нервової системи, розвитком першої сигнальної системи, емоційною лабільністю, невротичністю, соціальним типом особистості), самосвідомістю (самооцінкою, Я-концепцією) та спонукальною сферою (потребами, цінностями, спрямованістю) [4, с. 29].

Ми виходимо з поняття, запропонованого І. М. Юсуповим, згідно з яким емпатія – цілісний феномен, що пов'язує між собою свідому та підсвідому інстанції психіки, мета якого – "проникнення" у внутрішній світ іншої людини. Феномен емпатії має соціально-психологічне походження і багаторівневу структуру з психофізіологічними, психологічними і соціально-психологічними рівнями. Однією зі складових процесів емпатії є емпатійне розуміння, що має свою специфіку та розглядається як продукт соціалізації особистості, формується у взаємодії афективних, когнітивних і дієвих компонентів [7, с.26].

Емпатія в онтогенезі особистості проходить свій шлях розвитку, починаючи з фази емоційного зараження у період новонародженості і закінчуючи просоціальною поведінкою у пізніші вікові періоди.

Процес соціалізації дитини включає у себе розвиток цілого ряду навичок соціальної взаємодії, серед яких: уміння аргументовано доводити власну позицію, представляти особисте бачення ситуації, контролювати поведінку свою та співрозмовника, не піддаватися на маніпулятивний вплив оточуючих, ефективно вирішувати конфліктні ситуації. Таким чином, здатність до асертивної поведінки призводить до засвоєння дитиною моделей продуктивної комунікації, передбачає розвиток самостійності та відповідальності у вирішенні життєвих проблем. У ході партнерської взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу, вчитель як носій асертивності має сприяти виділенню **асертивного потенціалу** дитини [3], що впливатиме на усвідомлення учнем необхідності взаємної поваги партнерів по спілкуванню, підвищення самооцінки, стресостійкості та формування здоров'язбережувальної компетентності.

Психолого-педагогічний вплив на розвиток здатності учнів до асертивності орієнтований, у першу чергу, на створення освітнього простору, що сприяє відчуттю психологічної безпеки,

зростанню мотивації для творчості й розвитку, ефективної міжособистісної комунікації. Саме у комфортному, безпечному, дружньому оточенні учень відчуває емоційну спроможність до самовираження, когнітивної діяльності, здатний до реалізації завдань, приймає на себе відповідальність за самостійно вибрані цілі. Разом із тим, дитина отримує позитивний досвід чути іншого, намагатися зрозуміти його мотиви, переживання, цілі, характерологічні особливості.

Серед інших якостей, що свідчать про *рівень* зрілості особистості, *здатність до асертивної поведінки* займає одне із центральних місць. Розвиток асертивності сприяє ефективному процесу самоідентифікації особистості, формуванню емоційної компетентності, безумовному прийняттю себе, створенню моделі продуктивної міжособистісної взаємодії.

Сприяння розвитку асертивності у підлітковому та юнацькому віці передбачає знання власних прав та обов'язків, адекватний аналіз своїх вчинків, здатність до самоконтролю, сприймання критики та аргументовану реакцію, якщо судження партнера по комунікації неприйнятні, чітке розмежування суджень людини від оцінки її особистості. Асертивна поведінка впливає на вибір напрямку професійного розвитку, фахове самовдосконалення особистості протягом самостійного життя і реалізується на основі аналізу власного вибору, критичного осмислення ставлення інших до власних міркувань і вчинків, ідентифікації індивідуальних особливостей, можливостей, здібностей для вироблення життєвих цілей та подальших досягнень.

Наукові концепції та підходи щодо вивчення проблеми.

Наукова концепція асертивності А. Солтера, представлена на основі чіткої диференціації процесів самореалізації особистості та механічного маніпулювання людьми (у контексті гуманістичної психології), охоплює також принципи гештальт-терапії (Я існую не для того, щоб відповідати вашим очікуванням; ти існуєш не для того, щоб відповідати моїм очікуванням...) [2].

Дослідник розглядає асертивність як здатність людини усвідомлювати вплив зовнішніх установок на її цілеспрямовану діяльність, ідентифікувати власні мотиви, здібності, почуття. Це поведінка і взаємодія з іншими на рівні «Дорослий – Дорослий», на основі взаємної поваги, тактовності, зворотного зв'язку, і разом з тим, здатність упевнено відстоювати власні «границі» для реалізації завдань і цілей.

Автори концепції асертивності А. Солтер, Е. Лазарус аналізують *асертивні права* особистості та *маніпулятивні упередження*, які блокують ці права. Якщо виникає такий дисбаланс, як «мої права-чужі права», то поведінка стає пасивною (людина вважає, що у неї прав менше, ніж у оточуючих) або агресивною (у мене прав більше, ніж у оточуючих). Взагалі, такі маніпуляції з правами особистості є дещо агресивною тактикою, оскільки об'єкт маніпуляції може не використовувати частину прав у зв'язку із необізнаністю [4].

Серед *характеристик упевненої поведінки* виділяють: емоційність та експресивність мовлення, вміння адекватно приймати схвалення твоїх особистісних якостей та поведінки, здатність ідентифікувати власні почуття і потреби. За Д. Майерс, в асертивній поведінці має бути впевненість та позитивна установка, самоповага та повага до інших [3].

М. Розенберг, Р. Фрічі вважають, що асертивність характеризується наполегливістю, самоповагою, відповідальністю за власну поведінку, позитивним сприйняттям ситуації, здатністю слухати, розуміти себе та партнера [5].

Таким чином, можна виділити такі *принципи асертивної поведінки*:

- Прийняття на себе відповідальності за власну поведінку, без намагання звинувачувати інших.
- Демонстрація самоповаги та поваги до інших людей.
- Ефективне спілкування на основі щирості, конгруентності і взаємної поваги.
- Демонстрація впевненості та позитивної установки.
- Вміння уважно слухати та розуміти (зворотний зв'язок).
- Переговори (на основі домовленостей) та досягнення робочого компромісу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Асертивність – упевнений захист своїх інтересів чи свого погляду з урахуванням інтересів інших людей. Серед прикладних аспектів дослідження асертивності науковців особливо цікавить вплив здатності до асертивної поведінки зрілої особистості на профілактику конфліктних ситуацій у малих групах.

М. Манойлова визначає асертивність як базовий компонент емоційного інтелекту [5]. З асертивністю корелюють комунікативна толерантність та емпатія, що у тісному поєднанні

визначають низький рівень конфліктності особистості, забезпечують ефективне вирішення проблемних ситуацій.

Потреба у самореалізації та розвитку власного "Я" означає прояв своїх здібностей та їх подальше удосконалення. Вона пов'язана з мотивацією досягнення та потребою у визнанні та прийнятті як члена суспільства. Юнацький вік, як вважає Г. С. Абрамова, – це вік зростання сили "Я", його здатності не втратити, зберегти своє "Я" та проявити свою індивідуальність в умовах групової діяльності та інтимної близькості, дружби [7, с. 42].

Згідно з гендерними стереотипами у дівчат часто сильніше виражена потреба у безпеці. Юнаки більше спрямовані на успіх і здатні підкорятися правилам жорстко організованої малої групи. Дівчина ж, як того вимагає громадська думка, повинна відмовитися або приховати своє прагнення до індивідуального успіху; від неї чекають відмови від самореалізації або зменшення своєї амбіції заради свого призначення – стати жінкою та матір'ю. [8, с. 86]. Юнак хоче знати, хто він такий, на що він здатний, зіставляючи рівень своїх домагань з досягнутими результатами; але обмеженість соціального досвіду ускладнює таку поведінку.

У юнацькому віці особливо великою є потреба у дружніх стосунках, які передбачають прагнення до повного розуміння і прийняття іншого, визначаючи інтимно-особистісний характер спілкування з однолітками, а пізніше – і зі значущими дорослими. При цьому *емпатія* в більшості досліджень розглядається як умова успішного здійснення процесу міжособистісної взаємодії. "Секрет успішних відносин між людьми полягає у використанні емпатії в її конструктивному, позитивному, дружньому значенні" [1].

"До юнацького віку, коли просоціальна мотивація діє на мимовільному рівні, моральні принципи і переконання виступають як спонукальна поведінка, співчуття стає все більш стійким мотивом поведінки на користь іншого" [6].

Експерименти Т. П. Гаврилової, що проводяться з молодшими школярами та підлітками, виявили тенденцію до спонтанного зниження з віком емпатійних реакцій співпереживання. Саме у дослідженнях, які проводяться в підлітковому середовищі, починають вперше виявлятися статеві відмінності у відносинах до різних об'єктів емпатії. Дівчатка-підлітки в цілому проявляють більшу ступінь співчуття до тварин, ніж хлопчики. Цей факт можна вважати результатом більш раннього засвоєння дівчатками моральних норм, а також більшою орієнтацією їх на спілкування, прагненням мати визнання у міжособистісних стосунках, у той час як хлопчики більш орієнтовані на предметні досягнення. Подібні розходження І. М. Юсупов пояснює особливостями соціалізації дівчаток, що проявляються у них в конформності та пошуку соціального схвалення [7, с. 40-41].

Н. Айзенберг також вважає, що дівчатка у віці від 10 до 12 років більше переймаються турботою і співчуттям, емпатія у них розвивається раніше, ніж у хлопчиків цього віку. Це пов'язано з більш швидкими темпами дозрівання дівчаток. Хлопчики досягають цього рівня тільки до юності [5].

Дані зарубіжних досліджень, спрямованих на вивчення емпатії підлітків, свідчать про глибокі зв'язки між емпатійністю і моральною поведінкою. Моральні норми, засвоєні на більш ранніх етапах вікового розвитку, починають виявлятися у вчинках і судженнях. Високоемпатійні діти свої невдачі в міжособистісній взаємодії схильні пояснювати внутрішніми причинами, в той час як діти з низькими показниками емпатії дають їм екстернальну оцінку.

У низці зарубіжних досліджень, що стосуються юнацького віку, описаний ефект перенесення емпатійних переживань отрочтва на юність і зрілий вік зі збереженням емоційного знака. "Якщо будучи дитиною і підлітком людина мала з батьками емпатійне взаєморозуміння, то у період дорослості емпатійне реагування на оточення не викликає негативних переживань, і навпаки: дехто протягом всього життя переносить на інших людей ненависть до своїх батьків" [2].

Розвиток емпатії особливо важливий у період юності, коли інтенсивно формуються життєві перспективи, нові погляди на відносини між людьми, на себе самого. У психолого-педагогічній практиці відзначається потреба у розробці механізмів, методів та алгоритмів розвитку емпатії. Саме в юнацькому віці вкрай необхідно розвивати емпатійність для успішної реалізації себе в соціумі, комфортності у спілкуванні з однолітками та іншими членами спільноти. Розвиток здатності до емпатійного сприйняття партнера по взаємодії в юнацькому віці сприяє розвитку вміння брати на себе відповідальність, моделювати власну поведінку, встановлювати продуктивні, щирі стосунки, позитивно впливає на особистісне зростання і стає базовим ресурсом у подоланні особистістю стресогенних ситуацій.

Для діагностики особливостей взаємозв'язку емпатії та асертивності у суб'єктів освітньої взаємодії пропонуємо використовувати *комплекс таких методик*:

1. Тест Якубовського для визначення рівня впевненості у собі.

2. Самоактуалізаційний тест (Л. Я. Гозман, М. В. Кроз).
3. Тест (Опитувальник життєвої позиції Е. Берн), спрямований на виявлення основних життєвих позицій випробуваного.
4. Тест Кеттелла 16-факторний, визначає внутрішню сутність особистості, її поведінку, рівень упевненості у собі.
5. Тест К. Томаса (поведінка у конфліктній ситуації).
6. Тест-опитувальник на асертивність.
7. Тест на виявлення емпатії (наприклад, за такими шкалами як антиемпатія, індиферентність, співпереживання, співчуття, внутрішнє сприяння, реальне сприяння не на шкоду собі, реальне сприяння на шкоду собі).

Після здійсненого дослідження емпатії та асертивності, проводимо кореляційний аналіз. Аналізуючи отримані матриці значущих коефіцієнтів лінійної кореляції між показниками емпатії та асертивності (після використання методу лінійного кореляційного аналізу Пірсона), ми дійшли висновку, що згідно з цим дослідженням, визначалися особливості взаємозв'язків між показниками емпатії та компонентами асертивності та її чинниками в юнацькому віці. У такий спосіб було виявлено достовірні взаємозв'язки між факторами «співпереживання – хороший/хороший» ($r=0,175$; $p\leq 0,10$) (такий досліджуваний проявляє в процесі взаємодії з іншими добру волю, не вимагає нічого взаємн). «Індиферентність – суперництво» ($r=0,180$; $p\leq 0,10$) свідчить про невміння поступатися своїм інтересам, цілям, йде до кінця вперто, незважаючи ні на що вважає: «головний тільки я»). Співчуття – компроміс ($r=0,198$; $p\leq 0,10$) (такий показник свідчить, що досліджуваний схильний до вирішення суперечок на користь двох сторін, уміння поступатися, тобто бути мудрим у своїх рішеннях). Індиферентність – адекватна самооцінка ($r=0,198$; $p\leq 0,10$) (слід зазначити, що чим вища оцінка за цим фактором, тим більшою мірою людині властиво завищувати свої можливості і переоцінювати себе, вона скептично налаштована, холодна щодо оточуючих, любить бути насамоті, не має близьких друзів). Альтруїстичність – товарицькість ($r=0,206$; $p\leq 0,0,5$) (відкрита, добросердечна, товариська, їй властива природність і невимушеність у поведінці, уважність, доброта, м'якосердність у стосунках). Індиферентність – інтелект ($r=-0,214$; $p\leq 0,0,5$) (такій людині властива конкретність і деяка ригідність мислення). Співпереживання – підпорядкованість ($r=-0,216$; $p\leq 0,0,5$) (часто виявляється залежною від інших людей, бере провину на себе, має відчуття тривоги щодо своїх можливих помилок). Співчуття – підпорядкованість ($r=-0,245$; $p\leq 0,02$) (властива тактовність в словах, шанобливість, покірність – до повної пасивності). Індиферентність – стриманість ($r=-0,229$; $p\leq 0,0,5$) (турбується про майбутнє, очікує невдачі, боязливості у прийнятті рішень). Сприйняття не на шкоду собі – підвласність почуттям ($r=-0,236$; $p\leq 0,0,5$) (осмислення додержання норм і правил поведінки, наполегливість у досягненні мети, точність, відповідальність, ділова спрямованість). Інтегральність – підвласність почуттям ($r=0,175$; $p\leq 0,10$) (фактор визначає, наскільки різні норми і заборони регулюють поведінку і стосунки людини з оточенням). Співчуття – сміливість ($r=0,192$; $p\leq 0,10$) (схильна до ризику, приймає рішення швидко, не обміркувавши їх, «виграв чи програв»). Індиферентність – чутливість ($r=0,263$; $p\leq 0,02$) (свідчить про співчуття, співпереживання і розуміння інших людей, їхніх станів, прагнень, іде легко на контакт з людьми). Співчуття – жорстокість ($r=-0,196$; $p\leq 0,10$) (властива мужність, самовпевненість, розсудливість, реалістичність суджень, практичність, деяка жорстокість). Співчуття – підозрілість ($r=0,212$; $p\leq 0,0,5$) (людина ревнива, заздрісна, характеризується підозрілістю, їй властива велика зарозумілість). Співчуття – практичність ($r=-0,201$; $p\leq 0,10$) (така людина практична, добросовісна, орієнтується на зовнішню реальність і додержується загально прийнятих норм, їй властива деяка обмеженість і зайва уважність до дрібниць). Індиферентність – дипломатичність ($r=0,192$; $p\leq 0,10$) (людина характеризується розважливістю, проникливістю, розумним і сентиментальним підходом до подій і оточуючих людей). Індиферентність – низький самоконтроль ($r=0,212$; $p\leq 0,0,5$) (при таких показниках спостерігається недисциплінованість, внутрішня конфліктність уявлень про себе, людина не занепокоєна виконанням соціальних потреб).

Щоб визначити рівень емоційного інтелекту особистості, можна провести самодіагностику, відповівши на запитання тесту, який розробив Н. Холл. Емоційний інтелект визначають як здатність розуміти відносини особистості, що репрезентовані в емоціях, і керувати своєю емоційно-вольовою сферою, приймаючи конкретні рішення. Дослідник Д. Гоулман доводив, що успіх у будь-якій справі гарантує не когнітивний, а емоційний інтелект. Людей з розвиненим емоційним інтелектом він описував так:

1. Вони добре розуміють власні емоції (самосвідомість).
2. Вони добре керують власними емоціями (самоконтроль).
3. Вони з емпатією ставляться до емоцій інших людей (соціальне розуміння).

4. Вони добре справляються з емоціями інших людей (управління взаємовідносинами).

Порахувавши бали, отримані при зазначеному тестуванні, ми дізнаємося, наскільки критична наша ситуація, і будемо вмотивовані пройти відповідний тренінг.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Здійснено аналіз особливостей педагогічного впливу на розвиток здатності особистості до асертивної поведінки та емпатійного реагування. Зазначено, що основні структурні компоненти емоційного інтелекту – емпатія, комунікативна толерантність, асертивність – впливають на оптимізацію міжособистісного спілкування. Виявлені чинники та механізми розвитку асертивності й здатності до емпатії в юнацькому віці можуть бути ураховані у психокорекційній, психопрофілактичній і виховній роботі, з метою впливу на адекватний розвиток усіх сфер особистості, оптимізацію міжособистісної взаємодії, соціально-психологічну адаптацію, життєве та професійне самовизначення старших учнів. Результати діагностичного дослідження можуть використовуватися шкільними психологами, педагогами з метою оптимізації взаємодії у системах «учитель – учень», «учень – учень». Подальші наукові розвідки передбачають розробку комплексної психологічної програми щодо психокорекційного, педагогічного впливу на розвиток емоційного інтелекту в юнацькому віці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Алберти Р., Эммонс М. Самоутверждающее поведение. Распрямись! Выскажись! Возрази! / пер. с англ. М. В. Горшкова. СПб.: Академический проект, 1998. 190 с.
2. Андреева Г. М. Социальная психология: учебник для высших учебных заведений. Москва : Аспект Пресс, 1997. 376 с.
3. Басенко В. П., Жуков Б. М., Романов А. А. Организационное поведение: современные аспекты трудовых отношений. Учебное пособие. Академия Естествознания, Москва : 2012. 384 с.
4. Басова А. Г. Формирование эмпатии. *Молодой ученый*, 2013. №5. С. 631–633.
5. Берн Э. Трансактный анализ и психотерапия. СПб., 1992. 224с.
6. Беспалов Ю. Ассертивность – качество Лидера, или, как быть твердым в целях, но гибким в средствах URL: <http://nlp.by/about-nlp/nlp-styi-i-publikacii/215-assertive-kacestvo-lidera> (дата звернення: 11.10.2019).
7. Степанов О. М. Психологічна енциклопедія. Київ : Академвидав, 2006. 32 с.
8. Столин В. В. Самосознание личности. Москва : Изд-во МГУ, 1983. 286 с.
9. Стрелкова, Л. П. Психологические особенности развития эмпатии у дошкольников: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07; АПН СССР, НИИ дошк. воспитания. Москва, 1987. 24 с.
10. Харламенкова, Н. Е., Никитина Н. Е. Разработка валидной процедуры оценки самоутверждения личности. *Психологический журнал*, 2000. Т. 21. № 6. С. 67–76.
11. Хохлова Е. В. Конструктивная агрессивность в формировании навыков асертивного поведения студентов вуза: автореф. дисс. на соискание учен. Степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 “Педагогическая и возрастная психология”. Нижний Новгород, 2008. 26 с.
12. Шамиева В. А. Ассертивность в структуре личности субъекта адаптации: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.01 “Общая психология, история психологии”. Хабаровск, 2009. 207 с.
13. Шамиева В. А., Воробьева К. И. Ассертивность в структуре личности субъекта адаптации. *Социально-гуманитарные науки на Дальнем Востоке: сборник статей*. Хабаровск : Изд-во ДВГУПС, 2009. № 4. С. 79–83.

Kosyhina Olena. Pedagogical influence on the development of relationships of empathy and assertiveness by the subjects of educational interaction

The article examines the pedagogical influence on the development of personality's capacity for assertive behavior and the relationship of assertiveness with empathic response. Assertiveness is revealed in relation to people, to oneself, in the context of the peculiarities of relationships between people, in the ability to control and regulate their behavior. According to M. Manojlov's classification, assertiveness belongs to the interpersonal component of the structure of emotional intellect being one of the defining features of low level of conflict. Three main components of emotional intellect (empathy, communicative tolerance and assertiveness) are shown as to be able to optimize communication. M. Manojlov emphasizes the paramount importance of assertiveness. The ability to assertiveness implies the ability to reflection, emotional stability, autonomy in decision making. D. Myers states that the main component of assertiveness is self-esteem and respect for other people. People who underestimate themselves tend to underestimate others. That is, assertive behavior must have confidence and a positive attitude. A. Salter distinguishes the following

characteristics of confident behavior: emotional language; expressiveness of speech; accepting praise; improvisation as a spontaneous expression of feelings and needs.

R. Fritchy defines an assertive person as being responsible for his own behavior, demonstrating respect and self-esteem, a positive personality who is able to listen, understand and try to reach a compromise. The following principles of assertive behavior can be distinguished: taking responsibility for one's own behavior, without trying to blame others; demonstrating self-esteem and respect for other people: effective communication based on sincerity, congruence and mutual respect; demonstration of confidence and positive attitude; ability to listen and understand carefully (feedback); negotiations (on the basis of arrangements) and reaching a working compromise. Thus, empathy in most studies is understood as a condition for successful implementation of the process of interpersonal interaction. The secret of successful relationships between people is to use empathy in its constructive, positive, friendly meaning. Empathy is an integral quality of personality. It is interrelated with its individual-typological features (nervous system sensitivity, development of the first signaling system, emotional lability, neuroticism, social type of personality), self-awareness (self-esteem, I-concept) and driving sphere (needs, values, inclination).

One of the constituent processes of empathy is empathy understanding, which has its specificity and is considered as a product of socialization of personality, formed in the interaction of affective, cognitive and effective components.

For diagnosing the relationship between empathy and assertiveness in the subjects of educational interaction, we propose to use a set of psychodiagnostic techniques: 1. Yakubovsky's test to determine the level of self-confidence. 2. Self-actualization test (L. Ya. Gozman, M.V. Kroz). 3. The test (Questionnaire of the life position of E. Berne) aiming at identifying the basic life positions of the subject. 4. Kettell 16-factor test, determining the inner essence of the personality, its behavior, level of confidence. 5. K. Thomas test (behavior in conflict situation). 6. Assertivity test questionnaire. 7. Test for empathy.

Keywords: empathy, assertiveness, emotional intellect, ability to assertive behavior, effective communication, confident behavior, interpersonal interaction

REFERENCES

1. Alberti R., Emmons M. (1998). Samoutverzhdayushhee povedenie. Raspryamis'! Vy'skazhis'! Vozrazi! [Self-affirming behavior. Straighten up! Speak out! Object!] / per. s angl. M. V. Gorshkova. SPb.: «Akademicheskij proekt». 190 s. s.17 [In Russian].
2. Andreeva G. M. (1997). *Sotsial'naya psikhologiya: uchebnik dlya vy'sshikh uchebny'kh zavedenij* [Social Psychology: A Textbook for Higher Education]. M.: Aspekt Press. 376 s. [In Russian].
3. Basenko V.P., Zhukov B.M., Romanov A.A. (2012). Organizatsionnoe povedenie: sovremennye aspekty` trudovy'kh otnoshenij [Organizational behavior: modern aspects of labor relations. Tutorial]. Uchebnoe posobie. Izdatel'stvo "Akademiya Estestvoznaniya", M.: 384 s. [In Russian].
4. Basova A. G. (2013). Formirovanie èmpatii [Empathy Formation] / A. G. Basova // *Molodoj uchenyj*. #5. S. 631-633. [In Russian].
5. Bern E. (1992). *Transaktnyj analiz i psikhoterapiya* [Transactional Analysis and Psychotherapy]. SPb. 224s. [In Russian].
6. Bepalov Yu. (1992). Assertivnost` - kachestvo Lidera, ili, kak byt` tverdym v czelyakh, no gibkim v sredstvakh [Assertiveness is the quality of the Leader, or how to be firm in goals, but flexible in means]. URL: <http://nlp.by/about-nlp/nlp-styi-i-publikacii/215-assertive-kachestvo-lidera> [In Russian].
7. Stepanov O.M. (2006). *Psikhologichna enciklopediya* [Psychological Encyclopedia] /O.M. Stepanov. K.: "Akademvidav". 32 s. [In Russian].
8. Stolin V. V. (1983). *Samosoznanie lichnosti* [Self identity of the personality]. M.: Izd-vo MGU. 286 s. [In Russian].
9. Strelkova, L.P. (1987). *Psikhologicheskie osobennosti razvitiya èmpatii u doshkol'nikov* [Psychological features of the development of empathy in preschool children]: avtoref. dis. ... kand. psikhol. nauk: 19.00.07; APN SSSR, NII doshk. vospitaniya. M. 24 s. [In Russian].
10. Kharlamenkova, N. E. (2000). *Razrabotka validnoj procedury` ocenki samoutverzhdeniya lichnosti* [Development of a valid procedure for assessing self-identity] / N. E. Kharlamenkova, E. P. Nikitina // *Psikhologicheskij zhurnal*. T. 21. # 6. S. 67–76. [In Russian].
11. Khokhlova, E. V. (2008). *Konstruktivnaya agressivnost` v formirovanii navy`kov assertivnogo povedeniya studentov vuza* [Constructive aggressiveness in the formation of assertive behavior skills of university students]: avtoref. diss. na soiskanie uchen. Stepeni kand. psikhol. nauk : specz. 19.00.07 "Pedagogicheskaya i vozrastnaya psikhologiya" /E. V. Khokhlova. Nizhnij Novgorod. 26 s. [In Russian].

12. Shamieva, V. A. (2009). Assertivnost` v strukture lichnosti sub`ekta adaptaczii [Assertiveness in the personality structure of the subject of adaptation]: avtoref. diss. na soisk. uch. st. k. ps. n: specz. / V. A. Shamieva. Khabarovsk. 207 s. [In Russian].

13. Shamieva, V. A. (2009). Assertivnost` v strukture lichnosti sub`ekta adaptaczii /V. A. Shamieva, K. I. Vorob`eva [Assertiveness in the personality structure of the subject of adaptation] // Soczial`no-gumanitarny`e nauki na Dal`nem Vostoke: sbornik statej. Khabarovsk: Izd-vo DVGUPS. # 4. S. 79–83. [In Russian].

УДК 378:371.315.7

Олена Кравець

кандидат педагогічних наук

доцент кафедри англійської мови з методиками викладання
у дошкільній та початковій освіті

Житомирський державний університет ім. Івана Франка, Україна
elenakrawets@gmail.com

Наталія Самборська

кандидат педагогічних наук

ORCID ID: 0000-0002-6356-0887

асистент кафедри природничих та соціально-гуманітарних дисциплін
КВНЗ “Житомирський медичний інститут” ЖОР, Україна

talsy74@ukr.net

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ НА ЗАНЯТТЯХ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті розглядається проблема формування соціально-комунікативної компетентності студентів нефілологічних спеціальностей засобами інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ). Проаналізовано поняття “соціально-комунікативна компетентність” у науковій літературі, її складові та значення рівня її сформованості для майбутніх фахівців. Обґрунтовано доцільність застосування інформаційно-комунікативних технологій на заняттях з іноземної мови як мотивуючого фактору до навчання, що сприяє як збільшенню лінгвістичних знань студентів, так і формує культурологічний світогляд та розвиває самоосвітні навички. Представлено технологію проектування навчальної інформації з використанням ІКТ у процесі професійно-педагогічної діяльності викладача ЗВО на заняттях з іноземної мови, що складається з трьох етапів: докомунікативної фази, комунікативної фази, посткомунікативної фази. Наведено приклади інформаційних ресурсів, що можуть бути використані на заняттях з іноземної мови з метою формування соціально-комунікативної компетентності студентів нефілологічних спеціальностей. Зазначено, що перспектива подальших досліджень у цьому напрямі полягає в розширенні використання ІКТ для формування різних аспектів професійної компетентності майбутніх фахівців нефілологічних спеціальностей на заняттях з англійської мови.

Ключові слова: соціально-комунікативна компетентність, інформаційно-комунікативні технології, майбутні фахівці нефілологічних спеціальностей, заняття з іноземної мови.

Кравець Елена, Самборская Наталья. Формирование социально-коммуникативной компетентности будущих специалистов нефилологических специальностей на занятиях по английскому языку средствами информационно-коммуникативных технологий

В статье рассматривается проблема формирования социально-коммуникативной компетентности студентов нефилологических специальностей средствами информационно-коммуникативных технологий. Проанализировано понятие “социально-коммуникативная компетентность” в научной литературе, ее составляющие и значение уровня ее сформированности для будущих специалистов. Обоснована целесообразность применения информационно-коммуникативных технологий (ИКТ) на занятиях по иностранному языку как мотивирующего фактора к обучению, способствующего увеличению лингвистических знаний студентов, формированию культурологического мировоззрения и развитию самообразовательных навыков. Представлена технология проектирования учебной информации с использованием ИКТ в процессе